

ЖЕРМЕНА ДЕ СТАЛЬ ФРАНЦУЗ РОМАНТИЗМИ АСОСЧИСИ

*Қаршибаева Улжан,
СамДЧТИ профессори*

Калит сўзлар: романтизм, реставрация, революция, христианлик, трагедия, романтик поэзия, диктатура, монархия.

Француз адабиётида романтизм руҳияти пайдо бўлишини Наполеон урушлари тугаб, бурбонлар монархияси қайта курилаётган даврда яшаган романтиклар Шарль Огюстен Сент-Бёв жамият маънавиятида юз берган революция деб баҳолайди. Сент-Бёв фикрича, эстетик тафаккурдаги бу революциянинг илк бошловчилари Ф.Шатобриан билан Жермена де Сталь бўлиб, бу икки буюк адиб тафаккурдаги революцияга икки томондан келдилар. “Жермена де Сталь хоним 1796 йилдаёқ (монархия қайтиб келганига қарамай – У.Қ.), инсоният яқин келажакда руҳан хўрликдан чиқишига, жамият янгиланишига ишонч билдирди. У ўтмишдаги воқеалардан (француз халқи кирол тарафдорларига ва халқ тарафдорларига бўлиниб, фуқаролик урушида қирилиб кетганидан) қайғусини унутмаган ҳолда (бу қирғинларнинг қахрамонларини В.Гюго “93-йил” романида доҳиёна ҳаққоният билан кўрсатган – У.Қ.), воқеаларнинг бориши тараққиёт йўлига тушади деб ишонишига ўзида куч-қувват топа олди” [4; 102-б.].

Ғарб адабиётшунослари қаторида биринчи бўлиб Ш.Сент-Бёв француз романтизми манбаларини теран тушуна билди. “Франция ўз куч-қудратини Европа мамлакатлари билан урушда зафар қозонишларига сарфлар экан, мамлакат ичкарасида адабиёт, санъат соҳасида аста-секин революция етила бошлади. Бу революцияга икки буюк адиб – жаноб Шатобриан ва де Сталь хоним етакчилик қилдилар” [4; 103-б.]. Сент-Бёв фикрича буларнинг шон-шуҳрат топиши ҳам фарқли эди. Ф.Шатобриан сентиментал (ҳиссиётга бой), нафосатли диний карашлари билан шуҳрат топди. У ўз даврдан узоқ ўтмишда бўлган воқелик,

илк христианларни римликлар қатағон қилгани ҳақида “Жафокашлар” поэмасини ёзди.

Ж. де Сталь муҳожирликда Германияда яшаган йиллари немис романтизмнинг ёрқин вакиллари И.В.Гёте, Ф.Шиллер, А.В.Шлегел ва бошқалар билан танишиб, суҳбатлашди. Шу учрашувлари таассуротида ёзган (1853) “Германия ҳақида” асари катта шуҳрат қозонди. Бу асар тўрт қисмдан иборат: 1. Адабиёт ва санъат. 2. Германия ва германлар ахлоқи ҳақида. 3. Фалсафа ва ахлоқ. 4. Дин ва интуизиализм (ғайрат). Бу асарни французчадан таржима қилиб, изоҳлар ёзган Е.П.Гречана фикрича, Ж.де Сталь бу асарида французлар эътиборини, антик адабиёт таъсирига тушмай, ўз миллий заминига (халқ поэтик ижоди хазиналарига – У.Қ.) суяниб, ривожланган ҳозирги немис адабиётига қаратишни, ундан ўрганиш кераклигини мақсад қилган эди. Француз адибаси “Германия ҳақида” китобининг биринчи қисмида, “Классик ва романтик поэзия ҳақида” бобида бундай дейди: “Романтизм (романтик рух) сўзи яқинда Германияда қабул қилинган бўлиб, романтик поэзия манбаларини немислар христианлик ва рицарлик даврларида туғилган трубадурлар поэзиясида кўрадилар ... Баъзан, немислар классик сўзини мукамал сўзининг синоними ўрнида қўллайдилар” [2; 384-б.]. Шу ерда Ж. де Сталь бу сўзга муҳим аниқлик киритади: “Классик адабиёт христианликдан аввалги антик давр адабиёти, романтик адабиёт эса христианлик даври, рицарлик даври адабиётидир. Немисча илмий асарларда антик поэзияни хайкалтарошликка (скульптурага), романтик поэзияни рангтаъсирга (живописьга) ўхшатади” [2; 385-б.].

Ж. де Сталь фикрича, роман миллатларидан энг маърифатлиси бўлган француз миллати классик поэзияни, қадимги греклар ва римликларнинг поэзиясини ёқтиради, ёзишда шу намуналарга эргашади. Немис миллатларидан энг шуҳратлиси – инглизлар ўзларида романтик руҳдаги рицарлик поэзияси дурдоналари борлиги билан фахрланадилар. Мен буларнинг қай бири афзаллигини айтиб ўтирмайман... Қадимгиларнинг эпик достонларида ва трагедияларида тақдир ҳукмрон, қадимги греклар мустақил фикрлаш ўрнига тақдирга, диний эътиқодга, маъбудларга ишонар эдилар. Ж. де Сталь фикрича янги, романтик поэзияда инсон руҳий оламига эътибор кучлидир.

Ф. Шатобриан “Христианлик даҳоси” асарида бу фикрни янада аниқлаштиради. “Христианлик (таълимоти) моҳиятан инсонларга икки ҳил таъсир кўрсатади. У бир тарафдан руҳ табиатини ўргатади, айни вақтда инсон табиатининг ҳам қандайлигини билдиради, унда илоҳий сирлар ҳам, инсон қалби сирлари ҳам кашф этилади. Бу диний эътиқод эҳтирослар, майл-истакларни тасвирлашга кизиқмайдиган кўпхудоликка, мажусийликка нисбатан характерларни тасвирлаш учун қулайдир. Кўпхудолик (политеизм) поэзиянинг аълоси бўлган драматик поэзияга ҳеч бир таъсир кўрсатмади, чунки мифология ахлоқдан ажратилган эди. (Маъжусийликда) Худолар ҳам, коҳинлар ҳам инсон қандай пайдо бўлганини, қаёққа боришини, гуноҳлари нимада эканлигини, бу дунё ва нариги дунёдаги ҳаёти қандай кечишини тушунтириб беролмади...” [5; 392-б.]. Бизнингча, бу фикр унчалик тўғри эмас, чунки қадимги грекларда, политеизм даврида драматик поэзиянинг олий намуналари ижод қилинган. Эсхил, Софокл, Эврипид драмаларида ахлоқ ҳам, истак, эҳтирослар, жўшқин туйғулар ҳам, инсон табиатидаги фазилат ва қусурлар ҳам жуда муфассал тасвирланган. Христианлик даврида ижод қилинган Шекспир драмаларида ҳам, Мольер комедияларида ҳам христианлик таъсири

йўқ антик драмалардаги каби эҳтирослар тасвирланган. Ф.Шатобрианнинг христианлик руҳининг адабиёт ва санъатга таъсири ҳақидаги фикрини Жон Мильтон, Гёте, Байрон асарларига нисбатан тўғри дейиш мумкин. У Расиннинг “Федра”сини ҳам христианлик таълимотининг шоҳ асари деб билади.

Ф.Шатобрианнинг христианлик таъсири ҳақидаги яна бир фикрига, антик даврда итоат - пасткашлик, мағрурлик - фазилат деб ҳисобланиши, христианликда итоат – фазилат, мағрурлик – иллат, тубанлик деб ҳисобланади, деган фикрига қўшилиш мумкин. У “Рене” қиссасида мағрурлик, худбинлик фожиасини кўрсатган.

Заковатли адабий танқидчи ва адиб Сент-Бёв юқорида эсланган мақоласида Ф.Шатобрианнинг узоқ ўтмишдан ёзган “Жафокашлар” асарида ғоя учун фидойи инсонлар тасвирланганлигини мақтар экан, бу асарда замона маънавий ҳаётига алоқадор ғоялар йўқлигини, асар замонавий ғоялардан узоқлигини айтади. Бизнингча, бу фикр унчалик тўғри эмас. Аслида Ф.Шатобриан замонавий жамият ҳаётида олий идеаллар, юксак инсонпарвар ғоялар одамларнинг қалбидан узоқлашиб кетганидан қайғусини изҳор қилади.

Россия адабиётшуносларидан Е.П.Гречана ҳақли равишда Анна-Луиза Жермена де Стални француз романтизми асосчиси деб атайди. У Ж.де Сталнинг Руссо ғояларига, озодлик, адолат ва халқпарварлик идеалларига садоқатида сира орқага қайтмаганлигини, Францияда республикачилар монархия қайта қурилаётган даврда қувғин қилинган йилларда Германия, Австрия, Россия ва Швецияда яшаган даврида француз романтизми адабиётининг назарий-эстетик асосларини, тамойилларини кенг ва чуқур талқин қилганини айтади [3; 601-602-б.]. Жермена де Сталь “Инсон эҳтиросларининг барча инсонлар, халқлар бахт-саодатига таъсири ҳақида” асарида бошқа тушунчалар каби, бахт-саодатга ҳам бир инсон ва бутун инсоният интилаверади, аммо бу йўлда тўсиқлар инсоннинг ўзида деб ёзади. Мен (Жермена де Сталь) бу

биринчи китобимдаги фикрларимда ўз қалбим (оламини) ва барча замонларда яшаган одамларнинг феъл-атворларини – характерларини тасвирлашда кузатишларимга асосланаман [3; 363-б.]. Турли замонларда мавжуд бўлган (адолатли) давлат тузумининг мақсади – халқни бахтли қилиш, бунинг воситаси – унга эркинлик бериш, ахлоқ соҳасида эса инсоннинг мустақил маънавий камолоти бўлиши керак, шунда инсон бахт-саодатга эришади. Тўлиқ (барча соҳаларда) бахтли бўлман, деган одам энг бахтсиз одамдир, озодликнинг олий даражасига, мавҳум (абстракт) юқори чегарасига етаман, деган халқ ҳам энг тубан халқдир (чунки бир бахтли халқ бошқа, бахтсиз халқлар учун ҳам қайғуриши зарур – У.Қ.). Шундай қилиб, қонун ўрнатувчилар мавжуд вазиятга, шароитга қараб, халқни бошқаришга, айрим шахслар эса бошқарувчиларга қарамликдан кутулиб, мустақил яшашга интиладилар. Ҳукуматлар барча фуқароларнинг бахт-саодатини ўйлаши керак, ахлоқ устозлари (мералист) одамларга бахт-саодатсиз ҳам яшаш мумкинлигини англатишлари керак. Омма учун умумий тартиб бўлгани яхши. Айрим шахслар эса бунга сабр-қаноат қилмайдилар... Барча халқни бахтли қилишдан кўра айрим инсонларни бахтли қилиш шу инсонларнинг ўзига, шахсий феъл-атворига, майл-истакларига боғлиқ. Инсон шахсий маънавий ҳаётида мустақил, озоддир. У ё бахтига етишади, ё тўсиқлар кучли бўлса, ўзини бахтсиз демай, соғлом ақл билан, ўз руҳий камолотида давом этади [3; 363- б.]. Руҳий камолот инсоннинг ўз кўлидадир. Ж.де Сталнинг бундай оптимистик хулосаси Гётеннинг “Вертер”, Ф.Шатобрианнинг “Рене” асарлари қаҳрамонларининг ё бахтга етишув, ё ўлим, деган тамойилига қарши, инсонпарварлик, ҳаётпарварлик руҳидадир. Бундай олижаноб хулоса – кучли майл-истакларни бир инсон учун эмас, миллат, жамият, ватан, халқ учун курашга йўналтирган буюк қаҳрамонлар фожиага учраса ҳам, жабр-зулм қилувчиларга, тиранларга, деспотларга бўйин эгишдан ўлимни афзал деб

биладилар. Бу билан Ж. де Сталь буюк француз революциясини, унинг қаҳрамонларини юксак қадрлашини кўрсатди.

Бу асарида Ж. де Сталь “ҳар бир инсон ёшлик йилларида яхши ишлари билан (оилада), дўстлари орасида, жамиятда иззат-ҳурмат қозонишни истайди, дейди. Лекин жамиятда ҳукм сурган совуққонлик, кибру ҳаво, расмиятчилик одамларни ўта ақлли қилиб, оташин ҳис-туйғудан, идеаллардан, орзулардан узоқлаштиради. Совуққон, ақлли, бадавлат одамлар гладиаторларни қиздириб, бир-бирини ўлдиришини хоҳлайдилар. Жамиятда ўз мавқеини тополмай қолган 25 ёшли йигитдан дўстлари ҳам (севгилиси ҳам) юз ўгиради. Энди унинг бахтига, келажакига ишонмай қўядилар. Менинг бу асарим худди шундай ёшдаги, қийин аҳволга тушган, ҳаётдан кўнгли совуган одамлар учун фойдалидир. Жамиятда ёлғизланиб, орзулари ушалмай қолган (ўттиз беш ёшли) одамлар ўз истеъдоди, қобилияти, куч-ғайрати билан, ўзини маънавий камолот сари ўстиради ва бунда асосан ўз фазилатларига таянади, ҳеч кимга муте, қарам бўлишни истамайди. У ўз фазилатлари билан руҳан куч-қудратли бўлгани сабабли ўзи ҳақида атрофдагилар тарқатган ғийбатлар, бўҳтонлар, ҳурматсизликларни енгиб ғолиб чиқади” [2; 364-б.]. Наполеон диктатураси даврида ҳам, бурбонлар реставрацияси, Луи-Филипп даврида ҳам золимларга бош эгмай, хўрликни афзал кўрган Жермена де Сталь ўзи ҳам, уни руҳлантирган Ж.Ж.Руссо ҳам узоқ йиллар муҳожирликда яшаб, монархияга қарши, халқ озодлиги учун курашган В.Гюго ҳам шундай романтик ёрқин шахслар эди.

Ж. де Сталь “Ижтимоий, яъни жамият тарғиботига алоқадор адабиёт ҳақида” асарида маълум маънода, христианлик ғояларининг бадий адабиётга ижобий таъсири ҳақида Ф.Шатобрианнинг “Христианлик даҳоси” асаридаги ғояларига ҳамоҳанг фикрларини айтади. Ж.де Сталь фикрича, жануб ўлкаларидан келган христианлик ғоялари

шимол халқининг (Германия, Швейцария, Англия, Шимолий Франция халқларининг) мажусийлик даврида ҳам бўлган сирли, ғайритабиий, рухий кучларга ишонч-этиқодларини мукаддаслаштирди, шу сабабли шимол халқлари христианликни Рим ҳукмронлиги даврига хос азоб-уқубат ва фожиаларсиз қабул қилдилар. Мажусийлик даврида бу халқлар шон-шуҳратни урушларда, қонли қирғинларда жасорат кўрсатиб топар эдилар. Христианлик таълимоти эса халқларни дин йўлида машаққатлардан, ўлимдан кўркмасликка, қахрамонликларга чақиради.

Жануб халқлари табиатан эҳтиросли бўлгани учун дин йўлида жафо чекиб, жабр-зулмга тўла жамиятдан тоғларга, даштларга қочиб, дарвешона яшашни хуш кўрдилар [2; 375-б.]. Жануб халқларида сирли ҳодисаларга тез ишониш, фанатизм, хурофот кучли бўлгани сабабли кўп ақлсиз ишларга (инквизиция, жодугар деб гулханда ёкиш, айғоқчилик ва чақимчилик) берилдилар. (Рим папаларининг бундай жаҳолатини Европа кироллари илм-фан уламолари ёрдамида анча чеклаб қўйди. – У.Қ.). Ж. де Сталь фикрича, христианлик Шимол халқларига кўпроқ фойда етказди. Чунки хулқи бузук жануб халқларидан кўра, саводсиз шимолликларни маърифатли қилиш осонроқ эди [2; 375-б.].

Ж. де Сталь фикрича, Шимол халқлари табиатнинг қудратли кучларини кўриб турганлари учун улар билан боғлиқ тасаввурларни, сирли ҳодисаларни афсоналарида, шеъриятида хомушлик, қайғу, меланхолия каби рухий ҳолатларни акс эттирдилар. Бу ерда адиба романтизм сўзини ишлатмаган бўлса-да, гап шу ҳақда бораётгани сезилади [2; 377-б.].

Ж. де Сталь бошқа романтиклар каби классицизмни ижодни чекловчи, фақат антик адабиётга хос мавзуларни куйлаб, тақлид қилувчи деган танқидларга қўшилмади. У XVII асрда Француз академияси зиёлилари ўртасида чорак аср давом этган “қадимгилар” ва “янгилар” баҳсидан ҳам, Н.Буало ва Ш.Перро тарафдорлари баҳсидан ҳам хабардор

бўлган. Бу баҳсда эртақчи шоир Шарль Перро “Қирол-қуёш” Людовик XIV даврида бадиий ижодга ҳам классицист улуғвор асарлар ёздилар, бу асарлар антик адабиёт дурдоналарини, Гомер, Вергилий поэмаларини, Софокл ва Эврипид каби даҳоларнинг драмаларини орқада қолдиради деб, “буюк аср”га мадҳия ёзган, Н.Буало, Лафонтон ва бошқалар бунга қўшилмаган эдилар. Классицизм даври адабиёти билимдони В.Я.Бахмутский адолатли ёзганидек, Людовик XIV абсолютизми, мутлақ ҳукмронлиги даврида Франция кўп соҳаларда инқирозга учраган, олий табақа, зодагонларнинг дабдабали ҳаёт кечирishi, солиқларнинг оғирлиги халқни қийнаган, диний толерантлик, муроса йўқлигидан авлиё Варфоломей кечаси католиклар Рим папалигини танқид қилувчи кўп минглаб протестант-гугенотлар кириб ташланган, давлат жар ёқасига келиб қолган [1; 7-б.]. Мольер, Корнель, Расин каби шоирлар антик мавзуда ёзсалар-да, мутлақ ҳукмдорларнинг тиранлигига қарши эрксевар, буюк қахрамонларни кўрсатган эдилар. “Янги”лар жаҳон адабиёти тарихини икки даврга: мажусийлик (кўп худолик) даври адабиёти ва христианлик даври адабиёти деб ажратган эдилар.

Ж. де Сталь ва Ф. Шатобриан бир-бирига зид мавқеларда турсалар ҳам, христианлик даври инсоният маънавий ҳаётини поклаши масаласида ҳамфикр эдилар. Бу икки ижодкор классицистларни романтиклар томонидан туриб, танқид қилдилар. “Шоирнинг оташин тасаввурларида турли фантазиялар туғилади, лекин биз унинг ҳис-туйғулари ҳақиқий эканлигига ишонч ҳосил қилишимиз керак”, - дейди Ж. де Сталь. “Антик мифологияни ҳозирги янги шоирлар тўқиган эмас, уларнинг туйғуларини ҳис этмайдилар ҳам... Шу сабабли антик мифология мавзуларида ёзаётган шоирлар тақлидларга тақлид қилган бўладилар... Яхшиси шоирлар ҳозирги вақтда нималарни ҳис этаётган бўлсалар, шуларни ёзсинлар... Ҳақиқий поэзиянинг мақсади – янги топилган (ҳис этилган) ва айни вақтда ҳақиқий тасвирлар

ёрдамида одамларда ўзлари хис этган, аммо ҳали англаб етмаган ҳис-туйғулар ва фикрларга қизиқиш уйғотишдир” [2; 382-б.]. Бу фикрлар бизга романтизм адабиётида реализм талабларига ҳам риоя қилиниши тамойили борлигини билдиради. Романтизмдаги руҳий олам тасвирида аччиқ ҳақиқатлар, реалистик тасвирларнинг аҳамияти ҳақида В.Гюго ижоди мисолида кенгроқ фикр юритилади.

Ж.де Сталь машхур немис файласуфи И.Кантнинг нафосат, санъатдан лаззатланиш ҳақидаги қизиқарли ғоясини бундай изоҳлайди: “Файласуф фикрича, нотиклик,

фасоҳат, инжа санъатлар, тафаккур дурдоналари берадиган лаззат-фароғат инсон юрагини қисувчи ҳаёт ҳошияларини кенгайтиради, барча улуғвор, ажойиб ҳодисалар инсон руҳини заминдан юксакларга парвоз қилдиради, бизга самовий даҳолик, яхшилик, эзгулик йўлларини кўрсатади” [2; 382-б.]. Ж.де Сталь олмон файласуфининг бу фикридан яна бир муҳим ҳулоса чиқаради: ҳақиқий шоир фаровон яшаб турганида ҳам инсоният тақдири ҳақида чин юракдан қайғурадиган мутафаккир ҳам бўлиши керак.

Адабиётлар:

1. Бахмутский В.Я. На рубеже двух веков. // Спор о древних и новых. -М.:Искусство. 1984, -с.7.
2. Жермена де Сталь. О Германии. О влиянии страстей на счастье людей и народов. // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. -М.: 1980, -с.384.
3. Литературные манифесты западноевропейских романтиков. -М.: Изд. МГУ, 1980, -с.400.
4. Сент-Бёв Ш. Литературные портреты. Критические очерки. -М.: 1970, -с.102.
5. Шатобриан Ф. Из “Гения христианства”. // Лит-е манифесты. Изд. МГУ. -М.: 1980, -с.392.

Karchibaeva U. Germain de Stael is the founder of French romanticism. The work of the French writer Germain de Stael, who contributed greatly to the emergence of French romanticism is considered in the article.

Каршибаева У. Жермена де Сталь основатель французского романтизма. В статье рассматривается творчество французской писательницы Ж. де Сталь, которая внесла большой вклад в появлени французского романтизма.